
Радомир Д. Петровић

**НОВООТКРИВЕНЕ ФРЕСКЕ „НЕВЕСТЕ ХРИСТОВЕ”
ГРЧКОГ ЗОГРАФА ЈОВАНА ИЗ XIV ВЕКА
У ЦРКВИ СВЕТОГ ДИМИТРИЈА
У МАНАСТИРУ ПЕЋКА ПАТРИЈАРШИЈА**

Посвећено страдалој Лидији Алексић из Пећи

Година 2006, била је плодносна у служби заштите споменика културе у Србији, у току малтерисања фасада Пећке патријаршије, превентивне заштите и рестаурације фасадних фресака, чудесно дошло до великих открића фресака из XIV века, као у бифори цркви Св. Димитрија у манастиру Пећка патријаршија (сл. 1). Ови радови изведени су према пројекту архитекте конзерватора Марије Радан-Јовин, руководилац радова је био Синиша Темерински, архитекта конзерватор Завода. Конзервацију фресака у Богородчиној цркви, руководио је Слободан Стојиловић из Завода, а аутор овог рада, радио је на заштити фасадног сликарства и откривању фресака из XIV века у зазиданој бифори цркве Св. Димитрија на северном делу Пећке патријаршије.

Непознате и новооткривене фреске старих 700. година, биле су заобљене од речног камена и кречног малтера са сламом на северној сазиданој бифори цркве Св. Димитрија у XVII веку (сл. 2). Овог пута у нашем раду, желимо да се задржимо на новооткривене фреске из XIV века у бифори Св. Димитрија.¹

Захваљујући нашем конзерваторском ослобађању дозиданог дела бифоре (сл. 3), откривене су две стојеће фигуре непознатих светитељки из XIV века, на североисточној и северозападној страни прозора мермерне бифоре.² У току открића, о новооткривеним фрескама, изјавио сам у медијима:

¹ Детаљиније о другим открићима и запажињама о фасадним фрескама, конзервацији и рестаурацији, биће накнадно публиковани у књизи о конзерваторским-ретсураторским радовима по завршетку свих радова у манастиру Пећка патријаршија (аутори ових радова припремају за публикавање).

² У нашој штампи и медијима вест о открићу објавили су са фотографијама у боји: М. Пешић, *Ликови племкиња у зазиданом прозору. На једној од фресака највероватније је краљица Јелена, супруга цара Душана*, Политика, среда, 1. новембар, Београд, 2006, стр. 8, две фреске у боји; М. Р, *Откривене још две фреске*, Вечерње новости, 1. новембар, Београд, 2006, стр. 25, 6 слика у боји.

Сл. 1. Манастир Пећка патријаршија, на северној страни је црква Св. Димитрија (до гробља), пре малтерисања фасада.

Fig. 1. The Patriarchate of Peć Monastery, the Church of St. Demetrius is on the north side (next to the graveyard), before the facades were plastered.

„Посебно задивљује свежина боја и сви се искрено радујемо овом нашем открићу”.³ Овако импресивно и чудесно откриће светитељки у византијској царској одећи, није подкрепљено проналаском легенди са белим словима око окер ореола и глава. На „*lapis lazuli*” (византијској плавој) подлози на северној и западној страни бифоре, откривене су фигуралне представе светитељке уз окер ореоле и златним крунама на главама и окер ореоли (сл. 4 и 5).

Нажалост, у јавности су се огласили, злонамерне колеге конзерватори који су давно и дуго радили у Пећкој патријаршији, те из субјективних ставова и недовршених њихових послова, организовали су медијску хајку у стилу „летеће стручне екипе”,⁴ ометали су наше мукотрпне теренске конзерваторске радове, а потом нама прегатоцима, је комисија Министарства културе Србије и нова директорка Завода, Вера Павловић-

³ Иста изјава у Политици и Вечерњим Новостима. У то време заменик дечанског игумана Сава (Јањић) и ја, сматрали смо да једна принцеза у владарској одећи са златном круном на глави могла је да преставља супругу краља Душана - краљицу Јелену, а друга са белом марамом преко златне круне на краљицу Марту, жену краља Стефана Дечанског?.

⁴ М. Ђорђевић, *Летеће стручне екипе. Експертски тим „Мнемосина” није успеле, али често без подршке*. Изјава етнолог Мирјане Менковић из „Центра за очување наслеђа Косова и Метохије”, Политика, 11. април, 2006, стр. 12.

Сл. 2. Бифора из XIV века са накнадно дозиданим деловима речног камена око 1620. године, северозападна страна. Црква Св. Димитрија, Пећка патријаршија. Снимио: Р. Петровић, 1970. године.

Fig. 2. The XIV century biforium, with parts of pebble stones additionally laid around 1620, the northwestern side. The Church of St. Demetrius, the Patriarchate of Peć. Photographed by R. Petrović, 1970

Лончарски,⁵ забранили су наставак конзерваторских радова у 2007. години? А самим тиме, мој рад је усмерен другим и неуобичајеним иконографским истраживачким путевима и могућим решењима, која нису настављена у цркви Св. Димитрија у Пећкој патријаршији.

Новооткриве фреске у цркви Св. Димитрија из XIV века, рад су тзв. зографа „*pictura graeca*” (грчко

Сл. 3. Бифора из XIV века са скинутим дозиданим речним каменом и малтером дозиданим у XVII веку. Фреско-малтер, полеђина фреске на чијем је делу у унутрашњем севернозападном делу наоса нише насликан српски патријарх Јеферем. Са источне и западне стране допрозорника, ослобођене су сазидане фреске из XIV века. Црква Св. Димитрија, северозападна страна, Пећка патријаршија. Снимио: Р. Петровић, 2006. године.

Fig. 3. The XIV century biforium, after removing the additionally laid pebble stones and plaster from the XVII century. Fresco-mortar, the background of the fresco depicting the Serbian Patriarch Ephrem in the northwestern interior part of the naos in the niche. In the eastern and western window-jamb sides, the immured XIV century frescoes are uncovered. The Church of St. Demetrius, northwestern side, the Patriarchate of Peć. Photographed by R. Petrović, 2006

⁵ М. Ђорђевић, *Заустављање непожељних радова*. Политика, 13. јул, Београд 2007, стр. 16 (учествовала је у претходној најављеној „медијској стручној хајци”, као директор Градског завода за заштиту споменика културе Београда, председник Друштва конзерватора Србије и добитник награде Радомир Станић).

Сл. 4. Бифора са новооткривеном фреском свете *Христове невесте*, североисточна страна. Мермени стуб и капител из XIV века. У средишњем делу је позадина фреско-малтера из XVII века, црква Св. Димитрија, Пећка патријаршија. Снимио: Р. Петровић, 2006. године.

Fig. 4. The biforium with the newly-discovered fresco of Saint *Bride of Christ*, north-eastern side. A marble column and a capitol from the XIV century. The middle part contains the background of the XVII-century fresco-mortar, the Church of St. Demetrius, the Patriarchate of Peć.

Photographed by R. Petrović, 2006

Сл. 5. Бифора са новооткривеном фреском свете *Христове невесте*, северозападна страна. Мермерна база, стуб и капител из XIV века. У средишњем делу је позадина фреско малтера из XVII века, црква Св. Димитрија, Пећка патријаршија. Снимио: Р. Петровић, 2006. године.

Fig. 5. The biforium with the newly-discovered fresco of Saint *Bride of Christ*, northwestern side. Marble base, column and capitol from the XIV century. The middle part contains the background of the XVII-century fresco-mortar, the Church of St. Demetrius, the Patriarchate of Peć.

Photographed by R. Petrović, 2006

сликарство), зографа Јована највероватније из грчког града Солуна, који се потписао грчким словима: „Божији дар из руке Јована” у олтарској апсиди на фигури Богородице (сл. 10).⁶

Ова чувена „грчка школа архитектуре” и сликарства из времена владавине краља Милутина, имала је мајсторе, и у српском граду Котору своје грчке сликаре: *Никола* и крајем XIII века и *Манојло Грк* у првим деценијама XIV века. Он је 1335. године био мртав, јер се у једном документу помиње његова удовица. Пре 1367. године и Дубровнику био је сликар исто имена

⁶ V. Petković, *Un peinture serbe du XIV siècle*. Mélanges Ch. Diehl, II, Paris 1930, 133-136, први публикује фреску са потписом зографа Јована; С. Радојчић, *Мајстори страог српског сликарства*, Београд, 1955, 35-36, наводи грчки натпис зографа Јована.

Грк Манојло дубровачко Мало веће примило га је у грађанство Републике и одлучило је да му се исплаћује извешан новац за држање сликарске радионице у граду.⁷

Посебан ктиторски текст није сачуван у цркви Св. Димитрија из XIV века. Зато су сви досадашње истраживања архитектуре, скулптуре, фресака још нису у науци коначна, што потврђује и наше откриће. Сматрам да фреске нису у науци још детаљно истражене, а камоли заштићене, нити је урађена најосновнија графичка сликарско - конзерваторска документација?

У календару за 2006. годину Републичког завода за заштиту споменика Србије, директорка мр Гордана Марковић навела је погрешно: „Неочекивано откриће непознате светитељке у западном прозору”.⁸

Истина, давно сам уочио трагове белог фреско малтера још пре 35. године, који се гдекад појављивао уз ивичне делове каменом зазиданог прозора (после кишних или снежних дана). Ова бифора из XIV века, била је зазидана и омалтерисана у време патријарха Пајсија 1620. године.⁹ У току XVII века и обнављању порушеног дела зида, зограф Георгије Митрофановић је фрескама врло вешто конзервирао и рестаурирао оштећене првобитне сцене из XIV века, додајући нове сцене и фигуре¹⁰ у унутрашњем делу северног зида западног травеја. Фигура патријарха Јефрема III (1375 – 1380, 1389 – 1390) веома успешно конзерваторски са малтером бојеним слојем фреске је скинута из нише северног прозора и пренета у наосу на слободни јужни део зида без фресака цркве Св. Димитрија (сл. 13).

Ова бифора на западном травеју цркве Св. Димитрија, обрађена у ониксу-белом мермеру у романо-готском стилу.¹¹ Њихове су бочне стране степенасто усечене, а у средини је трочетвртинска колонета са капителом који се полукружно преломљеним листовима, у њиховом тимпану перфориран је окулус у облику четворолиста детелине (у облику крста). Ова бифора је настала у време градње цркве Св. Димитрија између

⁷ V. J. Djurić, *Vizantijske i Italo-vizantijske starine u Dalmaciji* – I, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, knj. 12 Split, 1960, 141 (старија литература).

⁸ *Календар РЗСК*, Београд (2006) две светитељке су приказане у току конзерваторских открића (фотографије у боји на насловној страни); М. Јовин, *Пећка патријаршија. Истраживања и резултати 2006. године*, РЗСК, Београд, светитељке су приказане у боји на насловној страни и на 41, сл. 96 – 97 и 96а и 97а, назначене „Непознате светитељке”). Уп.: И. Мичевић, *Синоћ представљена књига о реконструкцији цркава Пећке патријаршије. Сачувано од темеља*, Вечерње Новости, четвртак, 1. фебруар, 2007, стр. 26; З. Ивковић, *Новооткривене фреске у Пећкој патријаршији*, Review, JAR Airways, децембар, Београд, 2006, 96-98, сл. 1-3 (у боји).

⁹ С. Петковић, *Зограф Георгије Митрофановић у Печкој патријаршији 1619-1620*, Гласник Музеја Косова и Метохије, књ. IX (Приштина, 1965), 237-251; А. Сковран, *Фреске XVII века из цркве Св. Димитрија у Пећи и портрет патријарха Јована*, Старине Косова и Метохије, књ. IV-V (1968-1971), Приштина, 331-347.

¹⁰ Не постоји никаква сликарска конзерваторска цртачка и фотографска документација о овом живопису, иако су сликари из Завода: Звонимир Зековић и Драган Станојевић, две деценије радили у Пећкој патријаршији?

¹¹ Ј. Максимовић, *Српска средњовековна скулптура*, Ново Сад, 1971, 98; М. Чанак-Медић, *Архитектура прве половине XIII века. II Цркве у Рашкој*, Београд, 1995, 47, 63, сл. 164, 275 (старија литература).

1317 и 1325. године.¹² Слична мермерна бифора, боље очувана налази се на источном делу апсиде цркве Св. Димитрија. Из истог времена је и мермерни саркофаг првог ктитора архиепископа Никодима.¹³

*1. Две новооткривене фигуре светитељки из XIV века представљају
Невесте Христове*

На северном зиду западног травеја цркве Св. Димитрија из XIV века, у току малтерисања фасаде, конзерваторски је ослобађена од накнадно дозиданог дела бифоре из XVII века (сл. 3). Откривене су фреске непознатих светитељки из XIV века без натписних слова код фигура (сл. 4 и 5), на источном и западном делу допрозорника. У унутрашњем делу зида западног травеја наоса, налази се изнад мермерног саркофага и фигуре српског патријарха Јефрема из 16120. године, рад зографа Георгија Митрофановића (сл. 13).¹⁴

Новооткривене стојеће фигуре светитељке, у владарској одећи назване су „принцезе”, имају зелени инкарнат у обликовању главе и шаке, то јест, немају инкарнат боје живих краљица и царица. Оне су својим царским и краљевским крунама, леполиког изгледа, иако без белих мученичких крстова у рукама, могу се иконографском компарацијом повезати са неким од чувених *Христових невеста*, као што су насликане на јужној бифори фигуралне представе *свете Недеље* (сл. 12) и *свете Петке* у цркви Богородице, архиепископа Данила II у Пећкој патријаршији.¹⁵ Невесте Христове насликане су раније у Призрену у Богородици Љевишкој, коју је обновио краљ Милутин 1306/07. године, уз *Христа Призренског*, *Невесте Христове* у живопису насликане су као стојеће фигуре и то: *Света Теодосија*, *света Катарина*, *света Варвара* на јужном делу ступца. Док на северном делу ступца уз Христа су: *св. Ирина*, *св. Петка*, *св. Недеља*.¹⁶

Потом су *Невесте Христове* су потом насликане у Грачаници,¹⁷ а затим у северној бифори Св. Димитрија у Дечанима са натписом: **ст.а**

¹² Г. Суботић, *Црква светог Димитрија у Пећкој патријаршији*, Београд, 1964, 1.

¹³ Д. Поповић, *Саркофаг архиепископа Никодима у цркви Св. Димитрија у Патријаршији*, Зборник Ликовне уметности, књ. 19 (Нови Сад, 1983), 75-94, сл. 1.

¹⁴ В. Ј. Ђурић, *Пећка патријаршија*, Београд, 1990, сл. 124 (у боји).

¹⁵ Фреску је ујесен 1926. године открио архитекта београдски Пера Ј. Поповић, уп.: Рашка, *Преглед слика*, стр. 10, бр. VI, Св. Недеља из цркве Богородице Наставнице у Пећи, XIV век, копирао (уље) сликар кописта Јарослав Кратина.

¹⁶ С. Ненадовић, *Богородица Љевишка. Њен постанак и мето у архитектури Милутиновог времена*, Београд, 1963, 25, 246, таб. XXIX, XLII; Д. Панић-Г. Бабић, *Богородица Љевишка*, Београд, 1975, 10, 30 (старија литература); Ј. Радовановић, *Невесте Христове у живопису Богородице Љевишке у Призрену. Иконографска истраживања српског сликарства XIII и XIV века*, Београд, 1988, 67-78, црт. 7-10, сл. 17-23; Б. Живковић, *Богородица Љевишка. Цртежи фресака*, књ. 9, Београд, 1991, 16 и 18.

¹⁷ Б. Живковић, *Грачаница. Цртежи фресака*, бр. 7, Београд, 1989, 50; Б. Тодић, *Грачаница. Сликарство*, Београд, 1988, 83, бр. 43-46, 105, 231, (дескрипција) таб. XV (у боји); Р.Д. Петровић,

Фоти.¹⁸ У XVI веку зограф Лонгин насликао је сцену: *Чудо и мучеништво свете Еуфимије* у манастир Св. Николе у Бањи Прибојској.¹⁹

Новооткривене светитељки у бифори Св. Димитрија, имају подсликану зелену сенку („*prasino*” - *празелин* или „*проплазма*”) са окером и белим акцентима на осветљеним местима. Сликање боје mesa, лица и руку, обављено је минициузно на иконописачки начин. Боја полуосветљења „*гликазма*” и природну боју лица и шака „*карнатион*” (инкарнат), како је то описано у сликарској Ерминији Дионисија из Фурне.²⁰ Фигуре светитељки као да није успео коначно да заврши зограф Јован (можда услед смрти), јер недостају легенде око ореола, бисери на дворској одећи, бели мученички крстови и црвене ципеле на јастуку?

У темену новооткривене бифоре у унутрашњем делу лучног дела темена на подлози плавој „*лапис лазули*” насликан је бели медаљон оперважен црвеном линијом и тамноцрвени *Хетимасијски Часни крст са виновом лозицом* (сл. 11). Насликани симбол *Хетимасијског Часног крста Голготе*, јавља се на великосхимничкој монашкој одећи и у византијској и старој српској уметности. Он представља симбол страдања и спасоносне моћи крста *Дрвета живота* као инструмент људског спасења.²¹ На северном горњем делу бифоре је фреско румени малтер, на мермерној полеђини четворолиста бифоре.

2. Невесте Христове представљају свету Фотину и Антусу

Имајући у виду да фигуре новооткривених фресака, у појединим завршним деловима код ликова немају бела натписна слова и мученичке крстове и бисере на одећи, црвене ципеле, зограф Јован и његов помоћник, из неких нама непознатих разлога нису сасвим завршили овај рад?

Фреска *Невесте Христове*, непознате светитељке, на западном делу допрозорника цркве Св. Димитрија у Пећи, иконографски и ликовно одговара изгледу фигуралне представе на фрескама *св. Недеље* у бифори Богородичине цркве у Пећкој патријаршији (сл. 12), али, пажљивим испитивање оне се ликовно различите као и њихове златне круне; самим тиме, фигурална представа на сверној и западној страни не представља св. Недељу.

По својој прилици, нашли смо директну иконографску и ликовну аналогија у манастиру Дечанима из XIV века, у параклису Св. Димитрија у делу североисточног прозора насликане су две Невесте Христове и то:

¹⁸ В. Р. Петковић, *Дечани II*, Београд, 1941, 22, таб. CXLV.

¹⁹ Р. Д. Петровић, *Фреска чудо и мучеништво свете Еуфимије у манастиру Бањи Прибојској из 1574. године, Ниш и Византија*, Зборник радова, књ. V, Ниш, 2007, 415-428, са сликама фресака из Грачанице светих Христових невести: Еуфимије, Текле, Недеље и Варваре.

²⁰ Н. Бркић, *Технологија икона I. Иконографија на Истоку. Византијско-српска иконографија*, Православна мисао, год. VIII, св. 1-2, Београд, 1965, 159; исти,

²¹ М. Sulzberger, *Le Symbole de la Croix et les Monogrammes de Jésus les premiers Chrétiens du moyen âge*, Byzantion, t. II, 1925 (Bruxelles, 1926), 357, 363; А. Grabar, *Sculptures Byzantines du moyen âge*, II (XI-XIV siècle), Paris, 1976, 31.

св. Фотина (сл. 14), и још једне неиндетификоване фигуре. Ликовно овом дечанском изгледу је компарација на западној страни бифоре цркве Св. Димитрија, насликана је иста фигура св. Фотина (сл. 4, 8 и 9). Оне имају златне круне и „бео превез преко главе“;²² она су једне од *Христових Невести*.²³ Имају окер ореол, а на глави имају златноцрвену владарску круни, украшена плавим и црвеним драгим камењем; оне имају белу мараму тзв. *Футо*,²⁴ која означава знак жалости! У Дечанима св. Фотина, је у обучена у дворској одећи, у десној руци држи бели мученички крст, лева рука је спуштена доле. У цркви Св. Димитрија, св. Фотина, има карактеристични изглед главе као у Дечанима, бела марама (футо) прекрива горњи део круне и спушта се уз главу, лице, испод ушију са округлим минђушама, спушта на врат и пада на рамена и спушта низ леђа (сл. 8 и 9). Лепи израз лица одаје строгост и замишљеност, са погледом очију у сенци на левој страни. На светлоруменом инкарнату иконописчки је педантно извучени бели акценти беоњаче код црних зеница, испод очију и обрва, на носу, уснама и бради. Златна круна украшена је модрим ромоидним крстатим црвеним смаргадом, док је централни правоугаони украс са модром челијастом позадином украшен драгим плавим каменом. Њена десна рука је благо подигнута на грудима са затвореном шаком, али без белог мученичког крста. На доњој пурпурној хаљини лепо извезеној у понављању зракастих крстолитих лиснатих облика окер боје, испуњене су по одређеном реду црвеном и плавом бојом. На средишњем делу тела, од врата до доњег дела хаљине пружа трака окераста дуга у средини повезана драперија мале схиме, што је ознака монашког чина; као на одећи Христове невесте св. Ане у Грачаници. Ову веома упечатљиву чињеницу, колико је мени познато, неможемо наћи ни на једној светитељки мученици које припадају *Христовим невестама*. Њене лева шака са отвореном дланом и прстима је у ставу царске адорације, са делом рукава који понављају везене украсе на хаљини, испод црвеног и златног опшивеног огртача са украсима од драгог камења црвеног, плавог. У доњем делу тела и хаљине не виде се црвене ципеле, вероватно су покривене пурпурном хаљином.

На најстаријој сачуваној фресци из припрате Св. Николе του Κασσιτς у Костуру св. Фотина Самарјанка има, такође, светлу мараму преко главе.²⁵ Света мученице Фотине Самарјанке позната јер је разговарала са

²² В. Р. Петковић, *Дечани*, II, 22; М. Марковић, *Појединачне фигуре светитеља у наосу и параклисима*, у: *Зидно сликарство манастира Дечана. Грађа и студије*, Београд, 1995, 260, бел. 194, црт. VIIa, 87, сл. 11.

²³ Ј. Радовановић, *Невесте Христове у живопису Богородице Љевишке у Призрену. Иконографска истраживања српског сликарства XIII и XIV века*, 67-78 (не наводи пример фреске св. Недеље из Богородичине цркве у Пећкој патријаршији?).

²⁴ *Футо* је бела марама за знак жалости. - „Турала футо на главу”. Умр’о јој син. Или: опаше футо т.ј. знак жалости за ким. Уп.: Архимандрит Леонид, *Из скита хиландарског манастира, Славенско-српска књижица*, Гласник Српског ученог друштва, књ. XLIV, Београд, 1877, 267, бел. 1.

²⁵ Σ.Πελεκανίδης, *Καστοριά, Θεσσαλονίκη*, 1953; Исти и Μ. Χατζηδάκης, *Καστοριά, Αθήνα*, 1984 (са примерима).

Христом на извору Јаковљевом (Јован 4, 5-42). Због ватреног проповедања јеванђеља страда са својим сестрама и синовима у Риму.²⁶

У *Житију* спомен *свете мученица Фотина* слави се 20. марта.²⁷ Она је названа *Самарјанка* јер је Христос са њом разговарао на студенцу Јаковљевом (Јован. 4. 5-42). Она је страдала у време владавине цара Нерона (од 65 до 68 године), када је настало гоњење хришћана, када су страдали св. апостоли Петар и Павле. Због ревносног проповедања хришћанске вере страдање разним мукама св. Фотине и њених синова и сестара започето је у Картагини у Африци. Они су протерани у Рим и затворени у затвору. Цар Нерон ставља их на разна мучења и убеђивања да напусте хришћанску веру. Св. Фотина осећала благодет Божју, Он је сачувао неповређене њене сестре и синове. Цар Нерон је покушао ласкавим обећањима да преобрати св. Фотину и њене сестре, наредивши да их одведу у златне одаје његове палате: „тамо наместе седам златних постеља, и седам златних столица и астал, и да поређају пред њима многе драгоцености, и златоткане хаљине, и златне наките и појасе. Затим нареди цар да и *кћер његова Домина* са дворкињама својим оде код ових сестара и разговара с њима. А света Фотина, угледавши Домину, рече јој: *Радуј се, невесто Христова!* А Домина јој одговори: *Радуј се и ти, госпођо моја Фотино, буктињо Христова!* – Чувши из уста Домине име Христово, света Фотина се обрадова у Господу, и загрливши Домину пољуби је. *Затим поучи истинама вере њу и сто њених дворкиња, и све их крсти. И Домина промени име и назва је Антуса, а њену прву дворкињу назва Стефанида.* Онда света Антуса одмах нареди да се раздаду сиротињи све драгоцености и златоткане хаљине и златни накити и појаси што беху у златном одељењу”.²⁸

Друга светитељка, на источној страни бифоре, иконографски и ликовно према *Житију* представља *Христову невесту свету Антусу Римску* (сл. 6 и 7), она има исту хаљину као светитељка на западној страни, али без пурпурног плашта. Она је веома лепа и младолика, са окер (златном) круном на глави на чијем се врху налази симбол округлог златног орфаноса са црвеним драгим каменом. Испод круне се спушта бела марама уз дугуљасто лице и пада преко рамена и златног оквира пурпурне хаљине царскоког дворског костима **БАГ(Е)РНИЦА**, који је слична византијској царској одећи *дивитисијем* (διδυμίσσιον). Горњи део ове одеће украшен је широком огрлицом, грчки названа *манијак* (μανίακ). Од ове нашивене окер (златне) огрлице у средини теле светитељке спушта се до краја хаљине широка, богато украшена трака – *лор* (λωροσ). Рукави дивитисија широког кроја називају се *граница* (γρανατζα) и *лапацас*,²⁹

²⁶ H. Delehayе, *Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae*, Bruxelles, 1902, 549-550.

²⁷ *Житија светих*, Београд, 1961, за март месец, стр. 212-213; Ј. Сп. Поповић, *Житија светих за март*, Београд, 1973, 399-405.

²⁸ Ј. Сп. Поповић, *Житија свех за март*, 402.

²⁹ По Трактаку Псеудо-Кодина, E. Piltz, *Le costume officiel des dignitaires Byzantine à l'époque Paléogène*, Uppsala, 1994 (старија литература); Б. Цветковић, *Прилог проучавања византијског дворског костима* -Грантца, λαπατζας, Зборник радова Византолошког института, књ. XXXIV, Београд, 1995, 114-155; I. Kyutchoukova, *Etude sur les insignes du pouvoir et le costume à la cour de Serbie (XII-XIV siècles)*, Nouvelles

Сл. 6. *Света Антуса*, детаљ, североисточна страна бифоре, рад грчког зографа Јована, XIV век, црква Св. Димитрија, Пећка патријаршија.

Снимио: Р. Петровић, 2006. године.

Fig. 6. *Saint Anthousa*, a detail, the biforium northwestern side, painted by the Greek zo-graph Ioannes, the XIV century, the Church of St. Demetrius, the Patriarchate of Peć.

Photographed by R. Petrović, 2006

Сл. 7. *Света Антуса*, детаљ, североисточна страна бифоре, рад грчког зографа Јована, XIV век, црква Св. Димитрија, Пећка патријарија. Снимио: Р. Петровић, 2006. године.

Fig. 7. *Saint Anthousa*, a detail, the biforium northwestern side, painted by the Greek zo-graph Ioannes, the XIV century, the Church of St. Demetrius, the Patriarchate of Peć.

Photographed by R. Petrović, 2006

са истим значењем су широки рукави и спуштају се до краја земље, богато су извезени траком светлим окером (златом), горње се називају *перибрахуоније* (περιβραχιονία), а на доњим деловима рукава до шака, називају се *епиманика* (ἐπιμανίνα). Трака (лор) у средину спушта до ногу, украшена је квадратним и троугаоним украсима драгог камена црвеног и плавог; овакав трака (лор), јавља се на одећи Христове невесте *св. Варваре* у Богородици Љевишкој у Призрену.

Одећа и царска круна нису украшене белим бисерима, невиде се црвене ципеле испод хаљине.³⁰ Испод округлих златних наушница, у средини украшене крстоликом формом са плавим и црвеним драгим каменом. Леполико лице, са крупним очима, дужим носем и малим напуће-

données sur les peintures byzantines en Yougoslavie, Inalco, Paris, 2000, 128-129. pl. 1, 3 (старија литература).

³⁰ С. Радојчић, *Портрети српских владара у средњем веку*, Београд, 1997 (репринт), 82 (старија литература).

Сл. 8. Св. Фотина, детаљ, после чишћења фреске, северозападна страна бифоре, рад грчког зографа Јована, XIV век, црква Св. Димитрија, Пећка патријаршија. Снимио: Р. Петровић, 2006. године.

Fig. 8. *Saint Photine*, a detail, after the fresco was cleaned, the biforium northwestern side, painted by the Greek zograph Ioannes, the XIV century, the Church of St. Demetrius, the Patriarchate of Peć. Photographed by R. Petrović, 2006

Сл. 9. Св. Фотина, детаљ, после чишћења фреске, северозападна страна бифоре, рад грчког зографа Јована, XIV век, црква Св. Димитрија, Пећка патријаршија. Снимио: Р. Петровић, 2006. године.

Fig. 9. *Saint Photine*, a detail, after the fresco was cleaned, the biforium northwestern side, painted by the Greek zograph Ioannes, the XIV century, the Church of St. Demetrius, the Patriarchate of Peć. Photographed by R. Petrović, 2006

ним устима, има малу браду. Њене очи су крупне, са црном зеницом и белим тачкама на крају, одаје духовни и мисаони нежни поглед који зрачи сконцентисаношћу (сл. 7). Код Дионисија Ареопажита у *Небеској хијерархији*,³¹ у одјеку хармонији духовног света, истиче се: да је бела боја представља светост, црвена-племенитост, жута-златост, зелена-младост и цветање. Златна круна светитељке сличног облику модиуса као што има краљица Симонида у Грачаници, датирана између 1318. и 1321 године.

Иконографија светитељске одеће Христових невести у Св. Димитрију, веома је слична владарској одећи краљице Јелене у Дечанима и кра-

³¹ Denys l'Aréopagite, *La hiérarchie céleste*, Paris, 1970, 184; Dž. Metju, *Matematičke osnove vizantijske estetike*, Savremeni, knj. VIII, sv. 4, Beograd, 1983, 302.

Сл. 10. Богородица са Дететом у медаљону и анђелима, детаљ, у доњем делу потпис зографа Јована на грчком језику, олтарска апсида, црква Св. Димитрија, Пећка патријаршија. Снимио: Р. Петровић, 2006. године.

Fig. 10. Theotokos with Christ Child in a medallion and with angels, a detail, signature in Greek of the zograph Ioannes in the lower part, the altar apse, the Church of St. Demetrius, the Patriarchate of Peć. Photographed by R. Petrović, 2006

љице Симониде у Грачаници, она има своје исходиште на једном пасусу који се налази у делу византијског цара Константина VII (913-959), у његовој ученој расправи „*De Administrando Imperio*”,³² у којој се вели за царску круну – *камелаукион*, да је обликом војничког шлема, и да је био анђеоски поклон цару Константину I Великом (324-337), и да је она била *ахеиропоиетос*, тј. круна која није начињена људским, већ божанским рукама.

3. Невесте Христове са симболом крста у медаљону

Као што смо већ навели у темену лучног дела налази се медаљон у белој боји са црвеним крстом и зеленим лишћем (сл. 11). Мученичка искушења и страдања невести Христових, симболично је приказано у *Житију* св. Фотина у мукама изговара псалме: „Господе, искушао си ме, и

³² I. Konstantin VII, *De administrando imperio* 13, p. 66 sq CFHB, ed G. Moravesik, Washington 1967; Е. Пилц, *Краљ Милутин и традиција Палеолога. Манастир Бањска и доба краља Милутина*, Ниш-Косовска Митровица. Манастир Бањска, 2007, 147 (слика у боји) (старија литература).

Сл. 11. Отворена бифора из наоса са белим медаљоном о црвеном крстом и зеленом врежом, централни лучни део бифоре, рад грчког зографа Јована, црква Св. Димитрија Пећка патријаршија. Снимио: Р. Петровић, 2006. године.

Fig. 11. The biforium opened from the naos with a white medallion, red cross and green vine, the central arched part of the biforium, work of the Greek zograph Ioannes, the Church of St. Demetrius, the Patriarchate of Peć. Photographed by R. Petrović, 2006

познао си ме” (Пс. 138, 1). Бели медаљон са симолом часног крста са лишћем, на крају мучења св. Фотина непрестано се молила Богу: „*Бог јој се јави и, осенивши је три пута знаком часнога Крста и испунивши је радошћу, учини је здравом*. И доцније, пошто је много дана славила и благосиљала Бога, она предаде душу своју у руке Његове”.³³

Сликање Невесте Христове у Пећкој патријаршији, оне симболично представљају персонификацију *Васкрсења*, уз гробно место првог ктитора архиепископа Никодима.³⁴

У цркви Св. Димитрија у Пећкој патријаршији нарочито је присутан утицај палеологовске уметности, нарочито у Богородичиној цркви, ктитора архиепископа Данила II, који је своју цркву назвао: „*Пресвета, која се зове Одигитрија Цариградска, празник Успенија*”, да у њој грчки монаси „*по њихову уставу врше божанствену службу и све остало*”.³⁵

³³ Ј. Ст. Поповић, *нав. дело*, 405.

³⁴ Д. Поповић, *Саркофаг архиепископа Никодима у цркви Св. Димитрија*, 88-90.

³⁵ *Животи краљева и архиепископа српских од архиепископа Данила II*, Превео др Л. Мирковић, СКЗ, коло XXXVIII, бр. 257, 280-281.

Сл. 12. Св. Недеља, детаљ, јужна бифора Богородичине цркве, XIV век, Пећка патријаршија.

Снимио: Р. Петровић, 2006. године.

Fig. 12. *Saint Kyriaki*, a detail, the south biforium of the Church of Theotokos, the XIV century, the Patriarchate of Peć.

Photographed by R. Petrović, 2006

Немањићи су посебно неговали култ св. Димитрија Солунског, чије су фреске и иконе у византијском и српском сликарству налазиле у Дечанима, Пећи и Призрену.³⁶

Једана сцена у центарлној западној бифори са стојећом Богородицом Оранте са раширеним рукама, којој се побожно клечећи моли св. Јоаникије, за новог ктитора архиепископа Јоаникија, на западном зиду живописа у цркви Св. Димитрија.³⁷ Она је завршена је накнадним презиђавањем бифоре из времена архиепископа Никодима, у време другог ктитора архиепископа и будућег патријарха српског Јоаникија, око 1338. и 1346. године. Свети Јоаникије I, патријарх српски (1338-1346; 1346-1354). У биографији се вели да „*после престављења господина архиепископа кир Данила, господин краљ Стефан постави свога логотета на престолу светого*

³⁶ R. D. Petrović, *A propos de la dation d'une icône de Prizren qui évoque saint Dimitri tuant l'empereur Kaloan et sauvant la ville de Salonique*, ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΗ ΚΙΣΣΑ, UNIVERSITU STUDIO PRESS, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, 2001, 421–432, dessin 1-3, fig. 1-3; Исти, *Свети Димитрије пробада бугарског цара Калојана на коњу и спасава град Солун у српској уметности, Ниш и Византија*, Зборник радова, књ. I, Ниш, 2003, 217-234, сл. 1-3 (у боји).

³⁷ Г. Суботић, *нав. дело*, IV, X-XI, сл. 60; В. Ј. Ђурић, *Проглашење Патријаршије и сликарство. Црква Светог Димитрија*, у: *Пећка патријаршија*, сл. 131 (у боји); М. Tatić-Djurić, *L'Iconographie de la donation dans l'ancien art Serbe*, Actes du XIV Congrès international des études Byzantines, tom. III, Bucarest, 1967, 311-312, fig. 1.

Сл. 13. *Свети Јефрем* српски патријарх, 1620. године, рад српског хиландарског монаха зографа Георгија Митрофановића.

Фреска је скинута из нише северног прозора из XIV века. Она је постављена у новој ниши на јужном зиду без фресака цркве Св. Димитрија, Пећка патријаршија. Снимио: Р. Петровић, 2006. године.

Fig. 13. *Saint Ephrem*, the Serbian Patriarch, 1620, painted by the Serbian monk from the Chilandar zograph George Mytrophanovich. The fresco was dismounted from the niche of the northern XIV-century window. It was placed in the new niche on the southern wall that was without frescoes, the Church of St. Demetrius, the Patriarchate of Peć. Photographed by R. Petrović, 2006

Саве.³⁸ Познато је његово учешће у дипломатији и у раду државних сабора одаје ученог логотета (шеф дворске канцеларије) на двору краља Стефана Душана. Краљ Душан је проглашен за цара у граду Скопље на Цвети 9. априла 1346. године, српска архиепископија је проглашена за патријаршију, тада је цар Душан, „постави архиепископа кир Јоаникија за патријарха”.³⁹ На Спасовдан 21 маја 1349. године на државном сабору у Скопљу цар Душан је одобрио и прогласио *Законик*. Несумњиво да је патријарх Јоаникије, као бивши логотет с правничким знањем за краља Душана, имао значајног удела у писању Душановог *Законика*, писали су цареви људи који су били добро упућени у византијске царске законе.

У нашој историји уметности хипотетично су датоване фреске у цркви Св. Димитрија као што су: ктиторска сцена, и у западном травеју крстатог свода, где су насликане четири композиције сабора: на источној и западној страни су *Први и Други васељенски сабор*, на јужној српски *Сабор Светог Саве Српског* и на северној је *Сабор Светог Симеона Немање* и *Сабор краља Милутина*.⁴⁰ На ову тему Бранислав Тодић последњи је

³⁸ Исто, 288; Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд, Подгорица, Крагујевац, 1996, 231-232.

³⁹ Исто, 288; Р. Лав. Веселиновић, *Патријарх Јоаникије*, Гласник СПЦ, Београд, 1946, 131-132 (старија литература).

⁴⁰ Б. Тодић, *Српске теме на фрескама XIV века у цркви Светог Димитрија у Пећи*, Зограф, књ. 30, Београд, 2004-2005, 123-139 + 12 слика (пише на основу фотографија С. Петковића, а не на основу теренских сазнања?).

писао о фрескама Св. Димитрија назвавши их: „Српске теме”, вративши се ктиторској оштећеној сцени са уништеним легендама, уз једини сачувани натпис на фигури св. Саве. Он хипотетично сматра да су уз св. Саву, били насликани: архиепископ Никодим, краљ Стефан Дечански, млади краљ Душан,⁴¹ - датује фреске у време владавине краља Стефана Дечанског између 1322. и 1324. године?

У време владавине краља Милутина, Стефана Дечанског, а посебно краља и цара Стефана Душана, испољене су тежње српске државе и патријаршије ка истицању царске иконографије.⁴²

Сасвим тачно је истакао Војислав Ј. Ђурић, ове фреске везује за проглашење патријаршије око 1345/46. године, а у ктиторској сцени на црвеној позадини насликане су личности у чије време су настале фреске и то: архиепископа и патријарха Јоаникија, цар Стефан Душан и његов син млади краљ Урош.⁴³ Настајање царства и патријаршије, свакако, се одражава на програму фресака у напуштању класицизма зреле „ренесансе Палеолога”, чији су главни дворски мајстори били зографи Михајло и Еутихије. Настале су блиске везе између архиепископија у Охриду и Пећке архиепископије и патријаршије.

Новооткривене фреске у светитељке св. Фотину и Антусу, настале су у време краља и цара Душана и архиепископа и патријарха Јоаникија (1346-1354). А на ктиторској композицији насликани су: први српски архиепископ Сава Немањић, први српски патријарх Јоаникије, први српски цар Душан и његов син млади краљ Урош (са намерно уништеним легендама). Зато се и на фресци стојеће Богородице, у зазиданој бифори на западном зиду, клечећи и молитвено обраћа св. Јоаникије, у монашкој ризи, са испруженим рукама и исписаним текстом за свог имењака архиепископа Јоаникија: „О, пресвета Богородице прими молбе роба својега архиепископа Јоаникија”.⁴⁴

4. О зографском натпису „Божји дар из руке Јована”

Зограф Јован и његови помоћници, по стилу, живописали су фреске у време краља Стефана Дечанског у цркви Св. Николе у селу Велика Хоча,

⁴¹ Б. Тодић, *нав. дело*, сл. 6. Овај аутор је склон у више својих публикованих радова „ес катедра” пише погрешно о „историјским хипотетичним српским темама српским владарским личностима”, уп.: Б. Тодић, *Прилог бољем познавању најстарије историје Велућа*, Саопштења, књ. 20-21, Београд, 1988.1989, 67.75; исти, *Краљ Милутин са сином Константином и родитељима монасима на фресци у Грачаници*, Саопштења, књ. 25, Београд, 1993, 11-13; исти, *О неким пресликаним портретима у Дечанима*, Зборник Народног музеја, књ. XI-2, Београд, 1983, 35-43; Б. Тодић и М. Чанак-Медић, *Манастир Дечани*, Београд, 2005, 481, сл. 396 (у боји) (насликану византијску принцезу краљицу Марију Палеолог, жену краља Стефана Дечанског, „претвара” у мушкарца Симеона Синошу Палеолога)?

⁴² Први је написао неколико студија: П. Мијовић, *Царска иконографија у српској средњовековној уметности* (I), п.о., Старице, књ. XVIII, Београд, 1967, 103-118

⁴³ В. Ј. Ђурић, *Проглашење патријаршије и сликарство, Пећка патријаршија*, 185-205, бел. 35, сл. 130 и 131 (у боји) (старија литература).

⁴⁴ Г. Суботић, *нав. дело*, X-XI, сл. 60; В. Ј. Ђурић, *нав. дело*, 201, сл. 131.

које је било метох хиландарски још од краја XII века.⁴⁵ Ово моје сликарско-конзерваторско откриће фресака из XIV века, познато је по два сценама из живота Св. Николе и средишњом сценом са фреско иконом Богородице Одигитрије, која на левој руци држи Дете Христа, икону љубе и клањају се хиландарски монаси св. Симеон Немања и св. Сава. Ликовним и стилским ознакама ове хочанске фреске, свакако припада руци српског хиландарског монаха зографа Јована. Он је сликао, по својој прилици, у цркви Св. Димитрија у царском граду Призрену, од које је била сачувана до недавно икона: *Свети Димитрије убија бугарског цара Калојана*,⁴⁶ а потом сликарство у царској Душановој задужбини Св. Арханђела Михаила и Гаврила код Призрена (1348-1351).⁴⁷ Светозар Радојчић, је тачно запазио о фрагментима фрескама царске Душанове задужбине: „Много су виших квалитета од дечанских”.⁴⁸

У цркви Св. Димитрија, новооткривене фреске Невесте Христове, представљају део фресака које је стилски одговара зографу Јовану и његовим помоћницима. У науци су остала још неистражена и ранија његова уметничка дела и његово грчко сликарско учење зографског заната и његово порекло. Владимир Р. Петковић је сматрао да: „У олтару је записано своје име на грчком језику сликар Јован, који је поуздано био Србин, пошто су му све сигнатуре у цркви српско-словенске, а сликар је на овај начин хтео показати своје знање грчког језика”.⁴⁹ Светозар Радојчић, наводи грчки потпис зографа Јована и додаје: „- скромна формула понавља се у сличној варијанти у грчким, латинским и српским записима, нпр. Θεου το δῶρον καὶ Ἰωάννου πόνοϛ - Donum Dei labor Joannis, код нас **дар. војни, а троуд. многогрхшнаго...** . Слика Јован све остале фреске сигнира српски, тако да се из његовог грчког потписа не би могло, са сигурношћу,

⁴⁵ Р. Д. Петровић, *Фреске XIV века из цркве св. Николе у Великој Хочи*, Зборник Матице српске за Ликовне уметности, књ. 22 (Нови Сад, 1986), 61-83, сл. 5-11 и 13.

⁴⁶ R. D. Petrović, *A propos de la dation d'une icône de Prizren qui évoque saint Dimitri tuant l'empereur Kaloan et sauvant la ville de Salonique*, АΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΗ ΚΙΣΣΑ, Θεσσαλονίκη, 2001, 421-432, fig. 1-3, dessin. 1-2; Исти, *Свети Димитрије пробада бугарског цара Калојана на коњу и спасава град Солун у српској уметности*, Ниш и Византија, Зборник радова I, Ниш, 2003, 217-234, 223 (О историјском помену цркве Св. Димитрија у Призрену), сл. 1-3 (у боји), 219, црт. 1, 224, црт. 2 (са истом сценом из капеле Св. Димитрија у Дечанима).

⁴⁷ Р. Грујић, *Откопавање св. Арханђела*, Гласник Скопског научног друштва, књ. III (Скопље 1928), 272-273, сл. 15 и 17.

⁴⁸ S. Radojčić, *Arhandjeli*, Enciklopedija Jugoslavije 1, Zagreb 1955, 169. Фрагменти фресака, камена пластика и епиграфски споменици налазе се у Куршумли хану у Скопљу, уп.: З. Расколоска-Николовска, *Фрагменти фресака Душанове задужбине светих Арханђела код Призрена. Запажања уз помоћ археолошке документације Радослава Грујића*, Дечани и византијска уметност средином XIV века, Београд, 1989, 389-398 + слике; Р. Петровић и Љ. Зрнзевић, *Фрагменти камене пластике Светих Арханђела код Призрена у скопском Куршумли-Хану*, Гласник друштва конзерватора Србије 20, Београд, 1996, 110-112 (старија литература).

⁴⁹ V. R. Petković, *Un peinture serbe du XIV siecle*, Melanges Sh. Diehl, II, Paris, 1930, 134-136; Исти, *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*, Београд, 1950, 251, бел. 3270.

Сл. 14. Зограф Јован Теорианос, потпис на мачу Арханђела, на сцени Покајања Давидовог у цркви Св. Софије у Охриду. Снимио: В. Ј. Ђурић.

Fig. 14. The zograph Ioannes Theorianos, signature on the Archangel's sword, in the scene of David's Repentance, in the Church of St. Sofia in Ohrid. Photographed by V. J. Djurić

закључити да је био прави Грк⁵⁰. А. Хунгопулос за зографа Јована сматрао је „панхеленски“ да је по народности и учењу сликарског заната био Грк.⁵¹ Војислав Ј. Ђурић је претпостављао да: „То што се потписао грчки вероватно значи да је био Грк, а што су сви остали други натписи на фрескама српскословенски, открива да је имао сараднике Србе, сликаре или преписиваче из пећког скрипторија, веште у исписивању лепих ћирилских слова. Понегде промакне грчка реч (на пример епитет уз име св. Ане у Рођењу Богородице), као да ју је грчки уметник у маху, не чекајући на српске помоћнике, сам извео“.⁵²

Радомир Николић, у једном чланку: „Када је зограф Јован исликао своје фреске у цркви светог Димитрија у Пећкој патријаршији?“ претпоставља да су фреске биле осликане 1321. године, а да је зограф Јован био грк, тачно налазећи грешке у српском навођењу имена светитеља: Дмитрије, Амвакум, уместо Димитрије и Авакум итд.⁵³

⁵⁰ С. Радојчић, *Старо српско сликарство*, Београд, 1966, 122-123; Исти, *Мајстори старог српског сликарства*, Београд, 1955, 35-36, сл. 21.

⁵¹ А. Хунгопулос, *Thessalonique et la peinture Macédonienne*, Athenes, 1955, 64 sqq.

⁵² В. Ј. Ђурић, *Византијске фреске у Југославији*, Београд, 1976, 58-59, 209 ; Исти, у: *Пећка патријаршија*, 205.

⁵³ Р. Николић, *Када је зограф Јован исликао своје фреске у цркви светог Ди-*

Бранислав Цветковић, у раду: „Храм Св. Димитрија у Пећи: Нека запажања”, хипотетично наводи да је накнадни зазидани прозор на западном зиду бифоре на коме је насликан свети Јоаникије који се моли Богородици, да је само та сцена из времена српског архиепископа Јоаникија, а све остале фреске из времена првог ктитора архиепископа Никодима, почео по „веома ученом” програм архиепископ Данило II.⁵⁴

Према нашем мишљењу у науци недостају теренске иконографске и ликовне компарације са споменицима у граду Охриду и са највећим сликарем Јованом Теорианосом у време краља и цара Душана.⁵⁵ У цркви Св. Софије у којој је око 1346. и, око 1350. године насликане фреске у капели Јована Претече што је смештена на спрату припрате са сверне стране. Ту су, између осталих фресака, насликани ктитор деспот цара Душана, Јован Оливер са породицом и савремени охридски архиепископ Никола, који је био активни учесник на Душаном крунисању за цара у Скопљу 1346. године. Уз чланове породице и деспота Оливера исписани су српски натписи с именима и титулама, а код охридског архиепископа Николе је грчки натпис. У цркви Св. Николе Болничког, охридски архиепископ Никола насликан је заједно са Душановом породицом. Цветан Грозданов је тачно уочио: „Николино портретисање са патријархом Јоаникијем заокружило би представу о његовом положају поглавара архиепископије, које је требало да има статус аутокефалне цркве у оквиру Душановог царства, статус који је, у овом периоду, без сумње, био само номиналан...”.⁵⁶

У другом интересантнијем делу фресака на спрату припрате и спољашњег нартекса, ктитор је био охридски архиепископ Никола. Као што је то био обичај у катедралама на фрескама су приказане сцене: Васељенски сабори (у своду), Визија Петра Александријског (на јужном зиду), Покајање Давидово (на северном зиду), уз појединачне фигуре светитеља у првој зони. Сви натписи су на грчком језику. Војислав Ј. Ђурић на сцени Покајања Давидовог први открио име великог зографа Јована Теорианоса. На сцени је приказан тренутак покајања и прихватања покајничког геста. Иза престола, стоји крилата персонификација Арханђела, који прихвата покајнички гест цара Давида и спречава арханђела да употреби мач, који он другу половину враћа у корице мача. Између дршке и корице, на још

митрија у Пећкој патријаршији?, Гласник друштва конзерватора Србије, 22 (Београд 1998), 59-60 (аутор пише према фотографијама, а не према теренском сазнању).

⁵⁴ Б. Цветковић, *Храм Св. Димитрија у Пећи: Нека запажања*, Гласник друштва конзерватора Србије, 25 (Београд 2001), 73-75 и 78 (са запажањима о „вишеструких интервенција на архитектури и живопису”).

⁵⁵ Ову ликовну и иконографску везу зографа Јована Теорианоса у Охриду и Св. Димитрију у Пећи први пут истичем у науци. Али, опшрније анализе припремам у мом још непубликованом раду: „*Атеље зографа Јована Теоријаноса у Охриду, Пећи и Призрену*” (рукопис).

⁵⁶ Ц. Грозданов, *О ктиторској композицији архиепископа Николе у припрати цркве свете Софије, Охридске белешке*, Зограф 3 (Београд 1969), 12-13 (слика); Исти, *О архиепископу Николи и његовим портретима, Прилози познавању средњовековне уметности Охрида*, Зборник за Ликовну уметност Матице српске, 2 (Нови Сад 1966), 211-213, ск. 1; Исти, *Охридско зидно сликарство XIV века*, Београд, 1980, 74-78, црт. 19 (старија литература).

извученом делу мача, од руковата балчака на средишњем беличастом делу црном бојом, мајстор Јован Теорианос је исписао на грчком своје име: Ἰωάννης ο Θεορίανος (сл. 14).⁵⁷ Охридски потпис сликара Јована Теоријаноса потпуно граfiјски је сличан аутограу у олтару цркве Св. Димитрија у Пећи, код стојеће фигуре Богородице у конхи апсиде са аутографом: Ὁν το δωρον εκ Χερσὸς Ἰωάν8 (сл. 10).⁵⁸

В. Ј. Ђурић откривши потпис зографа Јована Теоријаноса, на мачу Арханђела, ближе је одредио његово порекло и школовање: „На основу другог дела његовог имена може се наслућивати да је био Грк, из Македоније, из места Перитеориона код Дrame, а на основу особина стила да се, вероватно, уметнички образовао у Солуну”.⁵⁹

Очигледно да је постојала веома блиска сарадња између архиепископија у Охриду и архиепископије у Пећкој патријаршији. Ова веза ктитора српског архиепископ Јована, потоњег патријарха, коме усрдно помаже охридски архиепископ Никола, они заједно активно учествују, приликом Душанове посете Охриду 1347. године, на саборима из 1346. и 1347. године. Тада је ктиторска задужбина деспота Оливера Св. арханђели у Леснову подигнута на ранг Лесновске епископије, одлука је заједнички донета са „преосвештенејшим патријархом кир Јоаникије, и с архиепископом охридским Николом и скопским митрополитом кир Јованом...”.⁶⁰

Охридски архиепископ Никола „први из Србије” и српски Јоаникије „патријарх Срба и Грка” насликани су ктиторској композицији у сцени Деизис на спрату припрате и у трему катедрале Св. Софије у Охриду.⁶¹

Новооткривене фреске Невесете Христове у бифори Св. Димитрија у Пећкој патријаршији, идентификовали смо на основну ликовних и иконографских сличности са св. Антусом и св. Фотином. Оне су настале у време када је свети Јоаникије, клечећи и молитвено обратио насликаној Богородици, за његовог имењака српског архиепископа Јоаникија: „О пресвета Богородице, прими молбу роба свога архиепископа Јоаникија”. А, у то време, у цркви Св. Димитрија насликани су васељенски и српски сабори и ктиторска сцена: настале су фреске у уочи и после проглашења цара Душана, и младог краља Уроша на сабору у Скопљу, то јест, после смрти архиепископа Данила II, „Када је тада господин краљ Стефан у то време заузео многе земље и градове грчке, венча се на царство у граду Скопљу и постави архиепископа кир Јоаникија за патријарха...”.⁶²

⁵⁷ В. Ј. Ђурић, *Црква свете Софије у Охриду*, Београд, 1963, IX-XI, сл.45; Исти, *Византијске фреске*, 209, бел. 62; Исти, *Марков манастир – Охрид*, Зборник за Ликовне уметности Матице српске, књ. 8, Нови Сад, 1972, 151-153 (наводи да је мајстор Јован са помоћницима осликао малу цркву Св. Врачи (тзв. Мали св. врач) (старија литература); Ц. Грозданов, *Охридско зидно сликарство XIV века*, Београд, 1980, 75, сл. 48 и 49 (са опширним приказом сцена на фрескама).

⁵⁸ В. Ј. Ђурић-С. Ђирковић – В. Корач, *Пећка патријаршија*, Београд, 1990, 185-210.

⁵⁹ В. Ј. Ђурић, *Црква свете Софије у Охриду*, стр. X.

⁶⁰ Ц. Грозданов, *Средњовековна уметност Охрида*, Зборник за Ликовну уметност Матице српске, књ.2 (Нови Сад 1966), 213 (старија литература).

⁶¹ Ц. Грозданов, исто.

⁶² *Животи краљева и архиепископа српских од архиепископа Данила II*, превео

Radomir D. Petrović

NEWLY DISCOVERED FRESCOES „THE BRIDES OF CHRIST“ - BY THE GREEK ZOGRAPH IOANNES FROM THE XIV CENTURY - IN THE CHURCH OF SAINT DEMETRIUS IN THE PATRIARCHATE OF PEĆ MONASTERY

Dedicated to the victim of Lidija Aleksić from Peć

About 700 years have been researched, from the origin of frescoes in the Church of St. Demetrius of the Patriarchate of Peć in the XIV century, through the biphore remodeling in the XVII century (Fig. 1-3) until our conservatory discovery of frescoes in 2006 (Fig. 4 and 5). The insufficiently studied frescoes by the Greek zograph Ioannes have remained to be thoroughly researched. He left his signature in the sanctuary near the Theotokos and Archangels and his autograph, translated into English, gives a brief note of the painter: „Divine gift from the hand of John“ (Fig. 10).

Two standing figures of female saints in royal garments with golden crowns and earrings on their heads have no inscriptions around their halos or heads. The author found a visual-artistic and iconographic comparison with the standing figures from the southern window of the Church of the Theotokos, depicting St. Kyriaki (Fig. 12) and another female saint (XIV century). Another, more direct analogy is found in the northern window of St. Demetrius Parekklesion in the Dečani Monastery (XIV century), where the name of St. Photine has been preserved (Fig. 15). The frescoes discovered in the biforium on the northern wall of the Church of St. Demetrius represent the Brides of Christ, who died as martyrs for the Christian religion during the reign of the Roman emperor Nero.

It was difficult to identify the newly-discovered frescoes in the Church of St. Demetrius in Peć (Fig. 4-9) as the Brides of Christ through a visual-artistic and iconographic comparison, as there were no preserved inscriptions near their halos and heads. The main track may be drawn between St. Photine in the Dečani Parekklesion of St. Demetrius and the same depiction in the St. Demetrius in Peć (Fig. 9-10). For the identity of the other Bride of Christ, across St. Photine, the resource was found in *The Life of Saint Photine*. This is St. Anthousa (Fig. 6-7).

Regarding the zographic autograph of Ioannes (Fig. 10) in St. Demetrius in Peć, the author has found for the first time a comparison with the autograph of the Greek zograph Ioannes Theorianos (Fig. 14), who put his signature to the sword of the winged personification of the Archangel, in the scene of David's Repentance, on the first floor of the external narthex parvis of the Church of St. Sofia in Ohrid.

The newly-discovered frescoes „The Brides of Christ“ in the northern biforium of the Church of St. Demetrius in the Patriarchate of Peć are dated to 1345 approximately, that is, before the spring of 1346, when the Serbian king Stefan Dušan was crowned czar. The crowning ceremony was actively assisted by the Ohrid Archbishop Nicolas and the Archbishop of Serbia John, who subsequently became the first Serbian patriarch. At that time, the frescoes were painted in the portico of St. Sofia and on the southern facade of St. Nicolas Bolnički in Ohrid, where the zograph Ioannes Theorianos depicted high ecclesiastical dignitaries Nicolas and John, the ruling family of Czar Dušan and Despot John Oliver with his family.

Our research and conservation of frescoes in the Monastery of the Patriarchate of Peć have been stopped for the time being.